

La mort de Sèneca, Pieter Paul Rubens, 1612-1616

DE SÈNECA A RILKE: CARTES PER A L'ÀNIMA

SOFIA OLIVA SABATER

*A la Cándida, per fer de la universitat
una autèntica παιδεία per a la vida*

La voluntat de transgredir les lleis temporals i col·locar de costat dos autors com Sèneca i Rilke pot semblar, a primer cop d'ull, un contrasentit.¹ Entre les *Lletres a Lucili* i les *Cartes a un jove poeta*, però, hi ha múltiples similituds. La qüestió que ens ocupa no és pas si aquestes són fruit d'una causalitat o una casualitat, sinó quines són les similituds i com determinen l'una i l'altra correspondències. Totes dues fan ús del gènere epistolar com a vehicle per a reflexions profundes i universals sobre l'amor, la mort i la solitud —que volen paciència i esforç— i tenen l'objecte principal d'educar un destinatari més jove i inexpert, que iniciarà la relació epistolar en busca d'un mestratge intel·lectual. Tanmateix, el més gran mèrit és que aconseguen defugir la formació merament acadèmica i ofereixen al deixeble —i de retruc a tothom que les pugui llegir— un autèntic guiatge espiritual.

FILOSOFIA I LITERATURA DAVANT D'UN PRESENT FEROC

Tant Sèneca com Rilke van viure èpoques força convulses. L'un, sota l'Imperi Romà (s. I aC-I dC), lamentava la mort de la *libertas* en caure la *res publica*. L'altre, sota l'Imperi Austrohongarès (s. XIX i XX), maldava per no participar en la Primera Guerra Mundial.

Luci Anneu Sèneca, àlies Sèneca el Jove, va viure des dels darrers anys del principat d'August, seguit per Tiberi, Calígula i Claudi, fins al despòtic regnat de Neró. Es va involucrar fortament en la política, tant a nivell personal com literari: va exercir nombrosos càrrecs i la seva filosofia compromesa li va costar un exili i dues sentències de mort. Va ser l'emperador Neró, antic deixeble seu, qui el va forçar al suïcidi l'any 65 dC. El filòsof va acceptar el destí fatal amb una resignació digna del que predicava la seva filosofia.

També per a Rainer Maria Rilke, la literatura va ser un antídote contra la difícil realitat que li va tocar de viure. Més que no pas una eina política, va esdevenir el seu refugi individual. No va ser cap guerra ni cap assassinat polític el que se'l va endur l'any 1926, sinó la lenta derrota en la seva lluita contra la leucèmia. Per a tots dos les

1. Els termes «carta», «epístola» i «lletra» hi apareixeran indistintament, seguint el criteri de Beatriz Antón (cf. ANTÓN, B., «La epistolografía romana: Cicerón, Séneca y Plinio», a *Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea*, 47/142 (1996), 105-148.

malalties cròniques respectives van restar en segon pla: prevalia sempre el benestar de l'ànima.

Més enllà de la seva biografia, hem d'entendre Rilke com un home entregat a una vocació total, per a qui vida i poesia formen un tot inseparable. Contrasta amb la racionalitat de Sèneca, que tanmateix no contempla altra manera de viure que la que li dicta la filosofia. Sembla que ambdós excel·leixen per la capacitat d'interpretar i viure l'abstracte, transitant entre allò humà i allò diví.

Malgrat que no hi ha acord sobre la datació exacta de les *Lletres a Lucili*, segurament van ser escrites vora l'any 64 dC, durant els últims anys de vida del filòsof. Ben entrada la seixantena, Sèneca gaudia de la tranquil·litat d'una vida retirada de la política i dedicada plenament a la filosofia i la literatura. Al cap de més de divuit segles —entre el febrer de 1903 i el desembre de 1908—, ratllant la trentena, Rilke escrivia les cèlebres *Cartes a un jove poeta*, força més escasses i intermitents.

EDUCACIÓ DE L'ÀNIMA PER MITJÀ DE L'EPÍSTOLA

Tant les *Cartes a un jove poeta* com les *Lletres a Lucili* mostren una relació de doble naturalesa: d'amistat i de mestre-deixeble. La carta resulta idònia per al fi educatiu per diverses raons. Primerament, gràcies a la brevetat i el to conversacional (*sermo*), que li confereix un tracte acollidor i familiar: «Quan el que s'intenta no és que vulgui aprendre, sinó que aprengui, cal acudir a la conversa a mitja veu» (Sèneca, XXXVIII, 1).² En segon lloc, la mal·leabilitat de l'epístola convida a incloure altres formats literaris, com ara les cites d'Epicur o Virgili que freqüenten el *corpus* de Sèneca. Finalment, cal no oblidar que

2. Al llarg de l'article, totes les cites de Sèneca pertanyen a les *Lletres a Lucili* (traducció de Carles Cardó per a la Bernat Metge, 1928) i totes les de Rilke, a les *Cartes a un jove poeta* (traducció d'Antoni Pascual per a La Llar del Llibre, 1994 [1984]).

en una correspondència els consells no pateixen l'erosió del temps ni la distància i sempre poden ser rellegits. La carta roman fidel als mots originals i concedeix més temps per a la reflexió, tant a l'hora de donar com de rebre la informació.

Les correspondències de Sèneca i Rilke són més que un diàleg *inter absentes*. L'ambició educativa els concedeix un caràcter profund i sofisticat on només té cabuda allò que contribueix al creixement moral del destinatari. Així, lluny de tota fredor purament acadèmica, tant Sèneca com Rilke ofereixen una autèntica παιδεία («educació») per a la vida i la literatura, la qual respon a l'objecte principal de l'estoïcisme: la προκοπή o «progrés moral». Per a ells, la vida no és res més que el camí cap a la «virtut», que hem de cercar sense defallir tot i la conscient impossibilitat de copsar-la plenament. Per mitjà de les cartes, tots dos acompanyaran els amics respectius en el tram que ells ja han recorregut, traçant així una autèntica autobiografia de l'ànima.³ A més de revelar de forma implícita l'educació moral dels mateixos Sèneca i Rilke, les seves epístoles també n'aboquen l'ἦθος, la imatge viva del qui escriu. És gràcies a aquest reflex de la personalitat de l'emissor que la carta aconsegueix transformar l'absència en presència: «si alguna vegada m'arriben lletres teves, em sembla que soc amb tu, i tinc la sensació, no que et reescric, sinó que et contesto de paraula» (Sèneca, LXVII, 2). La carta, radiografia de l'ànima, esdevé la més fidel representació de la persona absent; molt més que no pas qualsevol pintura o fotografia, que no aconsegueixen transcendir la realitat material:

«Si els retrats dels amics absents ens donen alegria, per tal com en renoven la memòria i n'alleugen l'enyorança amb un consol fals i buit, com són més agradables les lletres que ens duen

3. Aquest caràcter autobiogràfic de l'epístola no fou innovació de Sèneca, sinó que Ciceró ja conferia un clar protagonisme a l'ego en les seves cartes *Ad Atticum*.

Rilke fotografiat per Lou Andreas-Salomé, amiga-amant amb qui va mantenir una correspondència apassionada

les veritables petjades de l'amic absent, les seves expressions inconfusibles! Car allò que és més grat en la presència de l'amic, ço és a dir, el seu reconeixement, ens ho proporciona l'empremta de la seva mà damunt la lletra» (Sèneca, XL, 1).

L'educació moral i/o poètica és l'eix vertebrador en les cartes de Sèneca i Rilke. Heus aquí la doble naturalesa esmentada a l'inici: el guiatge espiritual se serveix de recursos intel·lectuals i educatius, però per sobre de tot demana una relació íntima. O bé, lluny de qualsevol exigència, potser tota correspondència acaba construint inevitablement una sentiment amistós (φιλοφρόνησις). És

el cas de Rilke i Kappus, l'amistat dels quals neix de la mateixa relació epistolar. Les epístoles de Sèneca, al seu torn, constitueixen una profunda reflexió sobre l'amistat, alhora que exemplifiquen la voluntat d'atènyer-la. A la carta trenta-cinquena el filòsof afirma que «qui és amic, estima; qui estima, no sempre és amic» (*qui amicus est, amat; qui amat, non utique amicus est*). Amb l'estima —malgrat ser un ingredient del tot imprescindible— no n'hi ha prou; la vertadera amistat demana saviesa.⁴

4. «Saviesa» no és pas sinònim d'«intel·lecte», sinó més aviat de «reflexió» i «empatia».

Ara bé, que no ens encegui la idolatria; ni tan sols aquests dos grans mestres no han assolit una plenitud absoluta —ni són, segons Rilke, *superiors* en cap sentit—: «no es pensi que el qui mira de donar-li una mica de consol viu sense esforç enmig de les senzilles i silencioses paraules que de tant en tant li fan bé. La vida del qui les escriu té fatigues i tristeses, i resta molt enrere de la de vostè» (Rilke, 8). El camí d'aprenentatge vital no té fi. Així i tot, Sèneca explica que l'aprenent no sempre dependrà d'algú més savi; quan es tingui respecte podrà seguir caminant sense acompanyant.

La darrera gran virtut dels guiatges espirituals de Sèneca i Rilke és la seva validesa universal. La prova n'és la persistència al llarg del temps: segurament ara més que mai resulten útils les advertències contra els vicis, la falta d'honestedat i tot allò superflu i material. Per resseguir el camí d'aquests dos savis no ens cal la ciutadania romana ni l'ofici de poeta; tan sols una pacient predisposició a aplicar els ensenyaments que fa temps van plasmar per escrit. Ben mirat, no és estrany que les epístoles de Sèneca serveixin per al públic *lato sensu*: ell mateix afirma que «un consell així pot donar-se, no sols als absents, ans encara als venidors»⁵ (XXII, 2). D'altra banda, la tendresa i les abundants reflexions filosòfiques que traspuen les *Cartes a un jove poeta*, malgrat ser del tot genuïnes, les fan motiu d'interès general. En definitiva, ambdues correspondències comporten un exercici d'identificació i autoconeixement: com a lectors i lectores iniciarem —o continuarem—, si la predisposició és bona, el nostre camí conscient cap a la virtut.

5. La gran majoria reconeix en Sèneca una voluntat de publicació ja des d'un inici. El contingut altament filosòfic de les lletres, doncs, es deuria a aquest fet, i no pas a l'autenticitat dubtosa del destinatari, com apunta part de la crítica.

L'AMOR I LA MORT ENS ENSENYEN A VIURE

Totes dues correspondències responen a la voluntat de viure plenament, anhel que demana dues condicions. En primer lloc, cultivar la introspecció: saber estimar cap endins ens ajudarà a estimar cap enfora. En segon lloc, buscar el difícil; el camí de la vida vol confiança, calma i paciència. «Enamori's de la seva solitud» (R4), aconsella Rilke; «camini cap a vostè mateix» (R1). Com que l'autèntic creixement (προκοπή) rau en el si de la nostra ànima, per atansar-nos-hi cal desviar-nos del brogit de la multitud a fi d'habitar la pròpia solitud. Similarment, per a Sèneca el «poble» esdevé un destorb quan força l'individu a adaptar-se al motlle preestablert i el priva de créixer lliurement. Per aconseguir allunyar-nos de la multitud i del superflu, Rilke proposa recuperar la infantesa. Cal tornar a esguardar el pragmatisme de la vida que tant preocupa la gent adulta atrafegada amb una mirada d'ingènua incomprensió. Com l'infant, hem d'apropar-nos a les «coses», a la simplicitat i la resiliència de la naturalesa, on «tot creix i lluita seguint la pròpia índole i esdevé, des de dins, quelcom peculiar, i intenta mantenir-s'hi costi el que costi i contra tota resistència» (R7). Per bé que a voltes es mostri feréstega, els perills que amaga no són res més que el reflex de les nostres pors. Per a Rilke, la «por al misteri» (R8) fa temps que priva l'ésser humà d'explorar i conèixer a fons les relacions amb si mateix⁶ i amb altri: «[...] solament qui està disposat a tot, qui no exclou res, ni el més enigmàtic, viurà la relació amb l'altre com quelcom que batega i pouarà en el seu propi ésser» (*ibidem*). Per tant, la vida plena demana valentia «enfront del més estrany»: si ens mantenim en el «difícil», allò «terrible» esdevindrà «lleial i digne de confiança» i entendrem que només era

6. Consell recollit en la cèlebre premissa socràtica que resa: γνώθι σεαυτόν («coneix-te a tu mateix/a»), popularitzada a Roma amb el corresponent llatí *nosce te ipsum*.

un «desemparament que ens demana[va] auxili» (*ibidem*). També Sèneca rebutja la por als «mals», especialment la mort. Aquests no sempre són perjudicials, i fins i tot si ens ho semblen, ¿quin benefici pot tenir patir per avançat allò marcat pel destí? Tant en les *Lletres a Lucili* com en les *Cartes a un jove poeta* hi traspua el desig i l'exhortació a atènyer les «coses» naturals, grans, meravelloses i difícils de la vida, com són l'amor o la mort. Com que d'entrada ens resulten incomprensibles, per poder conviure-hi haurem de vèncer la por al desconegut: «llavors sabràs que no hi ha res de terrible fora de la mateixa temor» (Sèneca, XXIV, 12). A més a més, caldrà evitar la via fàcil de les convencions: «com succeeix amb la mort, que és difícil, no es fa perceptible cap aclariment, cap solució, cap senyal ni camí per al difícil amor» (R7). Cadascú ha de trobar la seva manera de

viure, una de nova i personal, aquestes «coses immenses» (R10).

Així mateix, per trobar l'estima autèntica caldrà entendre que «som membres d'un gran cos» (*membra sumus corporis magni*) (Sèneca, XCV, 52), de la mateixa manera que ho van fer Virginia Woolf i Walt Whitman.⁷ Per a Woolf, la humanitat és una mar immensa feta d'ones que van i venen. Per a Whitman, cada fulla d'herba contribueix a crear una gran massa unida i és, alhora, una ànima única i independent. En tots dos casos preval el missatge estoic de Sèneca; cada ona, cada fulla d'herba, és part del tot i per tant, part de tota la resta d'entitats que el conformen: «*I celebrate myself, and sing myself, / And what I assume you*

7. WOOLF, V., *The Waves* (1931); WHITMAN, W., «Song of Myself» in *Leaves of Grass* (1855-1892).

shall assume, / For every atom belonging to me as good / belongs to you».⁸ Sense anar més lluny, l'any 1971 se'n feia ressò el cèlebre poeta valencià Vicent Andrés Estellés: «has de ser cadascun dels teus / i fer teua la seua pena / i fer teua la seua fúria / i així seràs íntegrament».⁹ Tanmateix, aquest *eureka* universal no l'engendra Sèneca, sinó que ell mateix cita a l'epístola XCV l'antic proverbi llatí que resa: «soc un ésser humà; res d'humà no m'és aliè» (*homo sum, humani nihil a me alienum puto*).¹⁰

Al seu torn, Rilke ens adverteix del perill d'oblidar els contorns propis, fet que ens precipitaria a un amor sense soledat ni identitat, un fals amor. Així i tot, el poeta alemany veu en l'estima altruista una «ocasió excel·lent per madurar» (R7) i atansar-se a la virtut anhelada. Encara més, les «exigències d'estimar» han de ser «més grans que la vida» (*ibidem*). Això mateix predica Sèneca: «si vols viure per a tu mateix, cal que visquis per a un altre» (XLVIII, 2). Sembla que només davant de les forces grans i naturals —com la mort o l'amor— prenem consciència de la petitesa humana, i és a partir d'aquest modest reconeixement que podem estimar de debò: «desitjarem coses moderades, [...] si cadascú sap que no pot abastar molt ni per molt de temps» (Sèneca, CXIV, 27).

Resta encara una altra força immensa i desconeguda: és el que Rilke anomena «Déu» i Sèneca, «virtut». Malgrat saber que li és inabastable, l'ésser humà ha d'encaixar aquest destí. Ha d'aportar, en la mesura del possible, el seu gra d'arena per tal que les generacions posteriors hi siguin una mica més a prop. «Si [Déu] ja hagués estat,» si gaudís d'una perfecció moral, «quin sentit tindriem

nosaltres?» (R6). Podríem concloure que la raó d'ésser de l'existència humana és precisament l'anhel d'un bé impossible, perquè tot l'absolut queda lluny del nostre abast. És important, però, que provem d'atansar-nos-hi. Aquest camí sense fi demana paciència i perseverança: Rilke aconsella a Kappus que «visqui les preguntes» (R4, cursiva original) i que no s'impacienti a contestar-les. Només així, amb una honestat total, s'evitarà la contradicció entre doctrina i obra i s'esquivarà el parany de les aparences. Això darrer, bellament il·lustrat per Plató amb les ombres de la caverna, és reprès segles més tard per Sèneca amb una al·legoria dramàtica:

«A la presència del poble surten tots enaltits lluint el coturn, però tot d'una que han sortit, es descalfen i tornen a llur estatura. Ningú d'aquests que la riquesa i els honors posen al cim més alt, no té cap grandesa. ¿Com és, doncs, que sembla gran? Perquè l'amides junt amb la seva peanya. [...] D'aquest error patim, el qual ens enganya perquè no apreciem ningú pel que és, ans li afegim els ornaments que s'ha posat» (LXXVI, 31-32).

Per conèixer la «veritable estima» d'una persona cal mirar-la «al nu»: és a dir, deixar de banda «el patrimoni, i els honors, i les altres mentides de la fortuna», i fins i tot el «cos», per poder entrellucar «la qualitat i la magnitud» de la seva «ànima» (*ibidem*). Acabem amb una darrera mostra d'aquesta lliçó estoica esdevinguda universal, aquest cop en boca d'Erasmus de Rotterdam: «Els que estaven amb [Circe] tenien aparença de feres però ment humana; aquests, sota forma humana,¹¹ amaguen quelcom pitjor que una bèstia».¹²

8. «Jo em celebro i em canto, / i allò que jo dono per bo tu també ho donaràs per bo, / perquè tots els àtoms que em pertanyen també et pertanyen a tu» (Traducció de Jaume C. Pons per a Edicions de 1984, 2014).

9. Fragment del darrer poema del recull *Llibre de meravelles* (1971).

10. Apareix per primer cop a *Heautontimorumenos* («el qui es castiga a si mateix»), comèdia de Publi Terenci Àfer que data de l'any 165 aC. Traducció pròpia.

11. Recordem que Circe va embriugar els companys d'Odisseu tot transformant-los en porcs.

12. ROTTERDAM, E., «Els Silens d'Alcibiades» a *Adagis* (1536 [1500]).

Una vegada, un bon amic em va proposar de segellar les cartes que ens enviàvem amb un *simple* «teu/a». Lluny de tot anhel possessiu, provava de plasmar en un sol mot la màgia de la relació epistolar que ja ens revela la seva etimologia (ἐπι-στέλλω, «enviar cap a»): la carta¹³ no només conté un bocí de l'ànima de qui escriu —com el dietari—, sinó que, a més, l'*encomana* a algú. Tant les *Lletres a Lucili* com les *Cartes a un jove poeta*, aparentment inconnexes pel que fa al temps i la geografia, exemplifiquen i reflexionen sobre la raó d'ésser de l'epístola: l'establiment d'un vincle. Sèneca i Rilke es valen d'aquest gènere excepcional per bastir un pont tant amistós com educatiu, que té com a fonament el desig de viure amb plenitud.

SÈNECA, L.A., *Lletres a Lucili*, text revisat i traducció de Carles Cardó (Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1928).

WHITMAN, W., *Fulles d'herba*, traducció de Jaume C. Pons Alorda (Barcelona: Edicions de 1984, 2014).

WOOLF, V., *The Waves* (London: Vintage, 2004).

BIBLIOGRAFIA

ANTÓN, B., «La epistolografia romana: Cicerón, Séneca y Plinio», a *Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea*, 47/142 (1996), 105-148.

ESTELLÉS, V.A., *Llibre de meravelles* (València: Tres i Quatre, 2020 [1976]).

Published Works: Song of Myself. Consultat el mes de juny de 2021 a The Walt Whitman Archive, <https://whitmanarchive.org/published/LG/1891/poems/27>.

RILKE, R.M., *Cartes a un jove poeta*, traducció i presentació d'Antoni Pascual (Barcelona: La Llar del Llibre, 1994 [1984]).

ROTTERDAM, E., *Adagios del poder y de la guerra y Teoría del adagio*, Ed., trad. i notes de Ramón Puig de la Bellacasa (Madrid: Alianza Editorial, S.A., 2008).

SCHAFFER, J., «Seneca's *Epistulae Morales* as Dramatized Education», a *Classical Philology*, 106/1 (2011), 32-52.

13. L'etimologia de «carta» (χάρτης), en canvi, fa referència al suport de papir destinat a l'escriptura.

SOFIA OLIVA SABATER (Igualada, 2000), cursa estudis d'Anglès i Clàssiques a la Universitat Autònoma de Barcelona. Sent una gran estima per la literatura, especialment la poesia, l'assaig i l'epistolografia.